

ELEMENTI VJERSKE KONTROLE U KANONSKIM VIZITACIJAMA ZA VOJNOKRAJIŠKO PODRUČJE PEČUŠKE BISKUPIJE U 18. STOLJEĆU

U radu se utvrđuju elementi vjerske kontrole u kanonskim vizitacijama za vojnokrajiško područje Pečuške biskupije u 18. stoljeću te se procjenjuje vrijednost kanonskih vizitacija kao izvora za proučavanje vjerske kontrole i vjerskog discipliniranja u vojnokrajiškom kontekstu. Utvrđeno je da se kao elementi vjerske kontrole u zapisima kanonskih vizitacija izdvajaju podaci o kultu, bogoslužju i vjerskoj praksi, vjerskoj poduci te ponašanju župnika i vjernika. Kao primjer državne kontrole nad crkveno-vjerskim pitanjima u kanonskim vizitacijama, ističe se provjeravanje poštovanja odredbi o ukinutim blagdanima i zabrani nepropisnih slavlja. Utvrđeno je da se u dijelu vjerske kontrole i discipliniranja vjernika i župnika koji se tiče javnoga morala, ponašanja i poštovanja vjerskih propisa, odnosno propisanih vjerskih praksi, zahtjevi vojnih i crkvenih vlasti podudaraju. Postupci discipliniranja klera ili vjernika zabilježeni tijekom vizitacije Pečuške biskupije u 18. stoljeću na području njene jurisdikcije na teritoriju današnje Hrvatske ne razlikuju se u bitnome za župe u civilnom i u vojnom dijelu biskupije. Specifičan odnos između crkvenih i vojnih vlasti u vojnokrajiškom području u kanonskim se vizitacijama najjasnije izražava u zahtjevima crkvenih vlasti da se mjesnim crkvama i župnicima osiguraju odgovarajući materijalni uvjeti te da vojne vlasti osiguraju podršku župnicima u postupcima vjerskog discipliniranja župljana. Pritužbe na ponašanje i moral vjernika, kao i na vjersku službu župnika rijetke su te nema veće razlike u njihovu sadržaju i učestalosti u vojnokrajiškom i civilnom dijelu biskupije. Analiza je pokazala da su kanonske vizitacije vrijedan povijesni izvor za proučavanje nekih elemenata vjerske kontrole, ali da je zbog njihovih karakterističnih ograničenja za cjelovitiji i sustavniji pristup ovoj temi nužno u istraživanje uključiti i druge povijesne izvore.

Ključne riječi: Pečuška biskupija, Vojna krajina, kanonske vizitacije, vjerska kontrola, discipliniranje, 18. stoljeće

1. Uvod

Područje današnje istočne Hrvatske u 18. je stoljeću u crkveno-administrativnom pogledu bilo u sastavu više biskupija: Zagrebačke, Pečuške, Bosanske ili Đakovačke i Srijemske, dok je Osijek bio izuzeta župa pod upravom ostrogonskog nadbiskupa. Pitanje razgraničenja među biskupijama i jurisdikcije biskupa bilo je otvoreno u prvim deset ljećima nakon oslobođenja ovih područja od osmanske vlasti.¹ Što se Pečuške biskupije

---

¹ Više o pitanju granica biskupija i biskupijskih jurisdikcija u: Dubravka Božić Bogović, *Bosanska ili Đakovačka i Srijemska biskupija od Bečkoga rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*, doktorska disertacija, Zagreb 2009, 74-94; Robert Skenderović, „Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća“, *Scrinia Slavonica*, 9, 2009, 407-429; Darko Vitek, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema; bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi*, 25, 2003, 163-174; Zlata Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, 9, 2009, 465-470.

tiče, njeni su biskupi još od kraja 17. stoljeća iskazivali želju za utvrđivanjem biskupijskih granica u Slavoniji, ali je tek biskup Wilhelm Franz /Vilmos Ferenc/ von Nesselrode (1703. – 1732.) uspio urediti prilike u svojoj biskupiji te stvarno proširiti svoju vlast izvan granica Baranjske županije. Njegov je nasljednik Anton II. Casimir von Thurn (1732. – 1734.) od Zagrebačke biskupije dobio miholjački i valpovački kraj, a od Srijemske vukovarski. Tako je Pečuška biskupija na području današnje Hrvatske obuhvaćala miholjački i valpovački kraj, hrvatsku Baranju i zapadni Srijem. Pečuškoj su biskupiji 1780. godine oduzete župe u istočnoj Slavoniji i Srijemu te pripojene Bosanskoj ili Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, kanonski sjedinjenoj 1773. godine.²

Najveći dio navedenoga područja Pečuške biskupije pripadao je civilnom dijelu, a tek se dio srijemskih župa nalazio u Vojnoj krajini. Vizitacije Pečuške biskupije u Srijemu u 18. stoljeću (1735./1738., 1745., 1954. i 1755. godine) na području Vojne krajine obuhvaćaju sljedeća župna sjedišta: Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Ivankovo, Mala Vašica, Morović, Nijemci, Otok, Rača i Vinkovci te njihove podružnice: Adaševci, Andrijaševci, Apševci, Batrovci, Đeletovci, Đurići, Gradina, Gradište, Gunja, Ilinci, Jamena, Komletinci, Lipovac, Novo Selo, Orolik, Podgajci, Podgrađe, Privlaka, Račinovci, Rajevo Selo, Retkovci, Rokovci, Slakovci, Soljani, Strošinci, Šiškovci, Štitar, Šumanovci, Vođinci, Vrbanja i Županja. Nakon 1755. godine pečuški biskupi³ više nisu vizitali područje svoje biskupije u Srijemu, pa tako ni župe u Vojnoj krajini.⁴ Tijekom ovih posljednjih vizitacija pečuških biskupa u Srijemu najprije su 1754. godine bile vizitirane župe u civilnom, a zatim 1755. godine i one u vojnokrajiskom dijelu biskupije. Izvornici zapisa kanonskih vizitacija Pečuške biskupije čuvaju se u Biskupijskom arhivu u Pečuhu.⁵

2. Vjerska kontrola i kanonske vizitacije

Pitanje vjerske kontrole i s njom povezano vjersko discipliniranje uobičajeno se vezuju uz tridentski katolicizam, odnosno uz namjeru postizanja homogenizacije vjerovanja i praksi te osiguravanja pokornosti vjernikâ crkvenim autoritetima. Pri tome se zanimanje usmjerava i na discipliniranje klera, posebno nižega (župnoga) te drugih vjerskih službenika, koji s obzirom na svoj neposredan dodir s vjernicima igraju važnu ulogu u osiguravanju

² Skenderović, „Uspostava granica Pečuške biskupije“, 426, 428. Iako je cijelo slavonsko područje trebalo pripasti Bosanskoj ili Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, župe Valpovačkog dekanata ostale su u Pečuškoj biskupiji. Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije“, 466.

³ U 18. stoljeću biskupi Pečuške biskupije bili su: Matija Radonjić (1688. – 1703.), Wilhelm Franz /Vilmos Ferenc/ von Nesselrode (1703. – 1732.), Anton II. Casimir grof Thurn de Valle Sassina od roda Thurn-Taxis (1732. – 1736.), Alvarez Cienfuegos (1736. – 1739.), grof Sigismund Berényi de Karancs (1739. – 1742.), Georgius Klimo (1751. – 1777.), Pavao Esterhazy de Galantha (1780. – 1799.) i Martin Görgey (1799.). Stjepan Sršan, *Baranja*, Osijek 1993, 84-100.

⁴ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem (1735. – 1768.)*, IV, Osijek 2006, XVIII.

⁵ Državni arhiv u Osijeku objavio je kanonske vizitacije Pečuške biskupije za područja u sastavu Republike Hrvatske u latinskom izvorniku i hrvatskom prijevodu u četiri sveska, od kojih dva obuhvaćaju područje južne Baranje, a po jedan valpovačko-miholjačko i područje Srijema. Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Baranja (1729. – 1810.)*, I, Osijek 2003; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Baranja (1829. – 1845.)*, II, Osijek 2004; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje (1730. – 1830.)*, III, Osijek 2005; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*.

vjerske kontrole te predstavljaju sponu između viših crkvenih (ali i svjetovnih civilnih i vojnih) vlasti i „običnih“ vjernika (podanika).⁶

Najočitiji su oblici vjerske kontrole oni koji se odnose na područje vjerske prakse, dakle na obvezu uskršnje ispovijedi, poštovanja nedjelje, sklapanja crkvenoga braka, prisustvovanje katehezama i sl. No, vjerska je kontrola bila usko vezana i uz moralnu i društvenu disciplinu te nadzor i kažnjavanje neprihvatljivih oblika ponašanja, poput pijančevanja, psovanja, preljuba, nerada, raspusnosti i dr. Pri tome je identificiranje i iskorjenjivanje vjerskih zloupotreba i prekršaja obuhvaćalo i obrednu i etičku komponentu neprihvatljivih oblika ponašanja te podrazumijevalo kler koji bi bio sposoban ne samo poučavati kršćanski nauk nego i osigurati ponašanje vjernikâ u skladu s kršćanskim moralom. Kao instrumenti nadzora nad klerom i vjernicima, među ostalim, služili su popisi stanja duša, matične knjige, sinode, crkveni sudovi te kanonske vizitacije. U osiguravanju kontrole nad vjerskim životom, ali i moralne i društvene discipline uopće, Crkva je ponekad tražila i dobivala pomoć svjetovnih (civilnih ili vojnih) vlasti, dok je sama istodobno vjernike upućivala na poslušnost i poštovanje autoriteta.⁷

Kanonske su vizitacije svakako vrijedan izvor za proučavanje nekih oblika vjerske kontrole. Kako im je svrha bila utvrditi stanje vjere na određenom području, nizom standardiziranih pitanja usmjerene su na prikupljanje podataka o različitim oblicima vjerskoga života. Stoga su kanonski pohodi sami po sebi predstavljali određenu vrstu nadzora nad vizitiranim crkvenim područjem pa se njihov ukupan sadržaj može promatrati u tom kontekstu. No, ako se analiza ograniči na vjersku kontrolu u kontekstu ovoga rada, s primarnom usmjerenošću na osiguravanje poznavanja vjerskoga nauka i propisa, pridržavanje propisanih oblika vjerske prakse te ponašanje u skladu s kršćanskim moralom, relevantan je samo dio sadržaja zapisa kanonskih vizitacija. U konkretnom slučaju Pečuške biskupije u vojnokrajiškom području u zapadnom Srijemu u 18. stoljeću, kao elementi vjerske kontrole u zapisima kanonskih vizitacija izdvajaju se podaci o kultu, bogoslužju i vjerskoj praksi, vjerskoj poduci te ponašanju župnika i vjernika. Iako se djelomice razlikuju po strukturi i sadržaju, svi analizirani zapisi vizitatorâ Pečuške biskupije sadrže podatke relevantne za utvrđivanje u njima sadržanih elemenata vjerske kontrole, a koje se najopćenitije može podijeliti na one koji se odnose na vjerske službenike te one koji se odnose na vjernike.

Vizitatori su neizostavno ispitivali način na koji su se župnici brinuli o crkvama i kapelicama kao posvećenim mjestima kulta, utvrđujući ne samo jesu li zadovoljavajuće opremljene nego i jesu li se primjereno održavale te vodi li se briga o čistoći sakralnog prostora i opreme. Posebna je pozornost vizitatorâ bila usmjerena na svete predmete kulta, način na koji su se čuvale i obnavljale svete čestice za pričest vjernika i za bolesnike, sveta

⁶ O konceptima vjerskog discipliniranja i konfesionalizacije više u: John W. O'Malley, *Trent and all that Renaming Catholicism in the Early Modern Era*, Cambridge – London 2002, 14-15, 137; Michael Stolleis, „Religion und Politik im Zeitalter des Barock. 'Konfessionalisierung' oder 'Säkularisierung' bei der Entstehung des frühmodernen Staates?“, u: *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, Wiesbaden 1995, 40; Zrinka Blažević, „Suvremena religijska historija: teorijska polazišta, metodološke smjernice i istraživačke perspektive“, *Croatica Christiana Periodica*, 66, 2010, 148-149, Božić Bogović, „Discipliniranje katoličkoga klera i vjernika u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Croatica Christiana Periodica*, 71, 81-83; Blažević: „Reformation Studies in the Croatian Context: Possibilities and Perspectives“, u: *The Reformation in the Croatian Historical Lands. Research Results, Challenges, Perspectives*, ur. Zrinka Blažević – Stanko Jambrek – Nataša Štefanec, Zagreb 2015, 19-21.

⁷ Božić Bogović, „Discipliniranje katoličkoga klera i vjernika“, 82.

ulja i sveta voda te čuva li se i izlaže „presveto“ vjernicima na primjeren način. U tom je smislu također bilo važno provjeriti jesu li krsni zdenac i svetohranište dobro zaključani, kako bi se izbjegle zloupotrebe. Provjeravalo se i vode li župnici redovito matične knjige. Radi prikupljanja podataka o bogoslužju, ispitivalo se održava li župnik redovito misu nedjeljama i blagdanima u župnom središtu te koliko se često mise održavaju u podružnicama, kada počinje misa, održavaju li se propovijedi i kateheze. Posebno se ispitivalo je li župnik opremljen potrebnim knjigama te zna li sve što je neophodno u vezi s podjelom sakramenata. Vizitatori su ispitivali i same vjernike jesu li zadovoljni svojim župnikom, odnosno je li marljiv, je li netko njegovom nebrigom umro bez sakramenata, izostaje li duže vrijeme iz župe, je li mu ponašanje primjereno, dostojno svećeničkog poziva te, općenito, može li se istaknuti bilo što protiv njegova duhovnog upravljanja župom. U svim slučajevima u kojima bi se utvrdili eventualni nedostaci, župnicima je bilo naloženo da ih odmah uklone.

Vizitatori su podatke o vjernicima prikupljali prvenstveno od župnika, a zanimalo ih je jesu li svi obavili uskrсну ispovijed, pohađaju li redovito nedjeljne mise, poštuju li dekretske blagdane, odnosno rade li na ukinute blagdane, pokapaju li propisno svoje mrtve, ima li otpadnika od vjere, javnih zločina, preljubnika te, općenito, je li narod pobožan i revan u ispunjavanju svojih vjerskih obveza. U slučaju utvrđenih prekršaja, vizitatori su od župnika očekivali da poduzme odgovarajuće mjere za njihovo uklanjanje.

3. Vjerska kontrola u vojnokrajiškim župama Pečuške biskupije u 18. stoljeću

Sredinom 18. stoljeća, upravo u vrijeme analiziranih kanonskih vizitacija pečuških biskupa, u Habsburškoj Monarhiji ojačala su nastojanja da se uspostavi državna vlast nad Crkvom kako bi se smanjili njena moć i utjecaj. Dio je to širih tendencija karakterističnih za razdoblje vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.) i Josipa II. (1780. – 1790.) koje se u historiografiji uglavnom razmatra u kontekstu tzv. prosvijećenog apsolutizma. Među ostalim, uređenje crkvenih prilika podrazumijevalo je ne samo racionalnu upravno-teritorijalnu i administrativnu organizaciju, financijski nadzor ili zadiranje u određene crkvene povlastice nego i nadzor oblika ponašanja i običaja koji su odstupali od karakterističnih tendencija, kao što je, primjerice, velik broj crkvenih svetkovina.⁸ Ovo posljednje vidljivo je i u samim kanonskim vizitacijama Pečuške biskupije 1754. godine, gdje se redovito provjeravalo rade li vjernici na ukinute blagdane, a ondje gdje bi se utvrdilo nepropisno slavlje (što je tijekom ove vizitacije zabilježeno u gotovo svim župama civilnog dijela Pečuške biskupije), župniku se nalagalo da svoju pastvu odvrati od njega.⁹ Osim toga, u razmatranju pitanja vjerske kontrole u Vojnoj krajini, treba uzeti u obzir da su vojni zapovjednici nastojali osigurati potpuni nadzor nad svim događanjima, da su red i disciplina trebali obuhvaćati sve oblike života, uključujući i vjerski, gdje se od svećenikâ očekivalo da osiguraju vjersku kontrolu

⁸ Alexander Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, *Povijesni prilozi*, 12, 1993, 40-41; Damir Matanović, „Dva tumačenja patronatskog prava u Brodu na Savi iz 1754. i 1801. godine“, *Croatica Christiana Periodica*, 53, 2004, 117-118.

⁹ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje*, 65, 83, 91, 97; Išti (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*, 513, 519, 525, 527, 531, 539, 545, 551, 557, 559, 563, 565.

nad vjernicima, ali i da se sami ponašaju i pastoralno djeluju na odgovarajući način. Nadalje, patronatsko pravo u Vojnoj krajini imao je vladar, a u njegovo ime izvršavale su ga vojne vlasti, što je važno u kontekstu osiguravanja vjerske kontrole, pogotovo u odnosu na pravo podjeljivanja crkvenih službi. Inspekcijski nadzor krajiških župa koji su crkvene i vojne vlasti trebale provoditi svake tri godine bio je dio postupaka kojima se nastojala osigurati vjerska kontrola.¹⁰ Patronatsko pravo vojnih vlasti i vojnički režim u Vojnoj krajini usmjeravali su i ograničavali crkvenu vlast u postupcima osiguravanja vjerske kontrole, od imenovanja župnika ili premještanja svećenika do ženidbenih propisa. Istodobno se od župnika očekivalo da nadziru moral i ponašanje svojih vjernika, dakle krajišnika, zauzdavajući nečudoredno ponašanje i brinući se o poštovanju vjerskih običaja te o redovitim odlascima na misu nedjeljama i blagdanima, zatim da sami poštuju nedjelju i blagdane suzdržavanjem od rada, da u svrhu usmjeravanja ponašanja vjernika bogoslužje redovito poprate moralnom poukom te da iskorjenjuju praznovjerje i predrasude prosvjećujući svoje župljane, ali i da redovito vode matične knjige, knjigu dekreta svjetovnih vlasti te s propovjedaonice čitaju zapovijedi vojnih vlasti.¹¹

Može se primijetiti da se u dijelu vjerske kontrole te discipliniranja vjernika i župnika koji se tiče javnoga morala, ponašanja i poštovanja vjerskih propisa, odnosno propisanih vjerskih praksi, zahtjevi vojnih i crkvenih vlasti podudaraju. Vidljivo je to i u strukturi i u sadržaju kanonskih vizitacija u onim elementima koji su usmjereni na osiguravanje vjerske kontrole, a koji su isti i za civilni i za vojni dio Pečuške biskupije. Apsolutistički model vladavine te ustroj Vojne krajine nameću prevladavajući stav o Crkvi i svećenstvu kao instrumentima u društvenom (pa i vjerskom) discipliniranju radi postizanja ciljeva koji proizlaze iz vladarskih politika i vojnih zahtjeva. Stoga se postavlja pitanje nalazi li ovakva instrumentalizacija Crkve potvrdu u sadržaju zapisâ kanonskih vizitacija te može li se u njima utvrditi stav klera s obzirom na okolnosti gdje „Propisi i zabrane vojnih vlasti zadirale su i u moralno i u čisto crkveno-vjersko područje graničara.“¹²

U pretežno shematiziranim podacima kanonskih vizitacija za župe Pečuške biskupije u Vojnoj krajini nema podataka koji bi neposredno o tome govorili. U njima zabilježeni preporučeni postupci discipliniranja klera ili vjernika ne razlikuju se u bitnome za župe u civilnom i u vojnom dijelu biskupije¹³ i nije moguće iščitati jesu li uopće i u kojoj su mjeri postupke usmjerene na osiguravanje vjerske kontrole potaknule ili naložile vojne vlasti. Međutim, kraljevske, biskupske i vikarske okružnice iz vremena kada je vanjski vikar pečuškog biskupa u Slavoniji bio Stjepan Adžić (1761. – 1781.)¹⁴ jasno odražavaju ranije

¹⁰ Matanović, „Dva tumačenja patronatskog prava“, 122; Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, 44; Marin Srakić, „Katolička crkva u Vojnoj krajini – prema dokumentima dijecezanskog arhiva u Đakovu“, *Croatia Christiana Periodica*, 13, 1989, 49.

¹¹ Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, 74-77; Srakić, „Katolička crkva u Vojnoj krajini“, 55-56.

¹² Srakić, „Katolička crkva u Vojnoj krajini“, 55.

¹³ Detaljnije u: Božić Bogović, „Vjerska svakodnevnica u kanonskim vizitacijama za područje Srijema u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 4, 2017, 9-46; Božić Bogović – Mario Jager, „Vjerski život katolika u južnobaranjskom dijelu Pečuške biskupije u 18. stoljeću na temelju podataka kanonskih vizitacija“, *Scrinia Slavonica*, 2007, 202-210; Božić Bogović, „Discipliniranje katoličkoga klera i vjernika“, 79-101.

¹⁴ Anica Bilić (ur.), *Stjepan Adžić. Okružnice i dopisi*, Drenovci 2010.

spomenutu namjeru ostvarivanja državnog nadzora nad Crkvom, pri čemu se potonja podređuje državi nizom mjera kojima se zadire u njeno djelovanje, dok se svećenicima nameće uloga lojalnih državnih službenika.¹⁵ Među ostalim, iz ovih se dokumenata može vidjeti posebna briga koju su vlasti posvećivale pitanju dušobrižništva nad vojnim osobama i propisima vezanima uz sklapanje braka vojnih osoba. Iz dopisa koji je 1765. godine vikar pečuškog biskupa uputio župnicima, župnim upraviteljima i pomoćnicima vidljiva je namjera da se osigura jasno razgraničenje područja ovlasti i obavljanje dušobrižništva vojnoga kapelana i mjesnih župnika. U tom dopisu vikar Adžić utvrđuje da vojni kapelani imaju ovlasti isključivo nad vojnim osobama u pokretnim pukovnijama, dok ostale pukovnije ostaju na brigu mjesnim župnicima.¹⁶

Što se kanonskih vizitacija Pečuške biskupije za vojnokrajisko područje tiče, u njima su zabilježeni podaci koji ukazuju na to da se biskupijski kler ponekad oslanjao na vojne vlasti u provedbi konkretnih mjera discipliniranja, iako su ovakvi zapisi rijetki. Godine 1755., prilikom vizitacije župa na području Vojne krajine, u gotovo svima primijećeno je da vjernici sami pokapaju umrle djecu kako bi izbjegli župniku platiti uobičajenu pristojbu. Vizitator upozorava da je riječ o kršenju crkvenih obreda te ovakvu zlouporabu strogo zabranjuje, upućujući župnike da se za pomoć obrate „časnoj pukovniji“, kako bi ova zabrana polučila učinak.¹⁷ Prilikom vizitacije nuštarske župe koja je provedena 1782. godine, neposredno nakon što su vojnokrajiske župe Pečuške biskupije bile priključene Bosanskoj ili Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, utvrđeno je da mladež ne pohađa katekeze te da vjernici slabo odlaze u crkvu nedjeljama poslijepodne i blagdanima, stoga se od mjesnih časnika zatražilo da natjeraju narod i mladež „da se pojavi u crkvi“. Iste godine istu pritužbu iznio i župnik u Račinovcima te je u vizitaciji zabilježeno kako će se i ovaj slučaj predočiti Brodskoj pukovniji radi dobivanja pomoći.¹⁸

Iz razdoblja neposredno nakon oduzimanja vojnokrajiskih župa Pečuškoj biskupiji, iz zapisa prethodno spomenute kanonske vizitacije 1782. godine potječe i jedini podatak koji neposredno svjedoči o zahtjevima koje je vojska postavljala pred crkvene vlasti. U Nuštru su tijekom vizitacije predstavnici Brodske pukovnije predali biskupu Matiji Franji Krtici (1773. – 1805.) – prvom vizitatoru područja Pečuške biskupije u Srijemu koje je netom bilo pripojeno kanonski sjedinjenoj Bosanskoj ili Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji – promemoriju, u kojoj je bilo zabilježeno više zloupotreba koje na pukovnijskom području čine župnici, na što je vizitator izrazio iznenađenje, primijetivši da je u svojim župama sve osobno marljivo istražio te ništa od navedenoga nije utvrdio. Predstavnici Brodske pukovnije zahtijevali su da biskup reagira na predočene navode, a on je obećao „da će tražiti lijek“. ¹⁹ Dana 22. studenoga 1782. godine obratio se Brodskoj pukovniji dopisom, u kojem ponavlja ono što je na sastanku u Vinkovcima, održanom 22. kolovoza iste go-

¹⁵ Jelena Lakuš, „Josefinistički duh i katekizmi prve polovine 19. stoljeća u Dalmaciji“, *Croatica Christiana Periodica*, 59, 2007, 67; Božić Bogović, „Okružnice i dopisi za vrijeme Stjepana Adžića, vanjskoga vikara pečuškoga biskupa u Slavoniji (1761. – 1781.)“, u: *Život i djelo Stjepana Adžića (1730. – 1789.)*, Zagreb – Vinkovci 2016, 292.

¹⁶ Bilić, *Stjepan Adžić*, 27, 53-54, 82.

¹⁷ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*, 579, 585, 593, 599, 607, 615, 629.

¹⁸ Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Županjski i Vrbanjski dekanat (1782. – 1833.)*, VII, Osijek 2009, 15, 50.

¹⁹ Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Vinkovačko-vukovarsko-iločko područje (1768. – 1840.)*, VIII, Osijek 2010, 65, 67.

dine, predložio vojnim vlastima, dodajući i ponešto novoga, ističući da je za postizanje ciljeva kanonske vizitacije „...potreban utjecaj i onih koji se nalaze na čelu zemaljskim stvarima.“²⁰ Navodeći teškoće koje je na području Brodske pukovnije zatekao tijekom vizitacije, iskazao je očekivanja koja se odnose na pomoć vojnih vlasti u poticanju vjernikâ da redovito odlaze u crkvu, mladeži da redovito pohada katehetsku poduku, da se raspored škola prilagodi stvarnim potrebama, odnosno da se odustane od načela prema kojemu se škola trebala nalaziti u sjedištu satnika umjesto u sjedištu župnika ili ondje gdje je bio veći broj djece. Od vojnih vlasti kao patrona biskup traži i popravljjanje stanja u kojem je zatekao veći broj župnih i područnih crkava te župnih domova, groblja, zatim primjerenu opskrbu župnikâ koja bi osigurala zadovoljavanje njihovih potreba na način dostojan njihove službe te pomoć u reorganizaciji upravno-teritorijalnog ustroja u skladu sa stvarnim potrebama crkve i vjernika na terenu. Pri tome, dajući konkretne prijedloge, upozorava da će vojne vlasti morati surađivati i sa Srijemskom županijom u onom dijelu u kojem bi se reorganizacija upravno-teritorijalnog ustroja protezala istodobno i na vojno i na civilno područje. Pukovnji se biskup obratio i molbom da se vrati služba zvonara u župe osiguravanjem primjerene nagrade ili dodjelom nekog primanja od štolarine jer problemi vezani uz nedostatak zvonara postoje otkad im je Brodska pukovnja uskratila izuzeća i dobročinstva. Da bi se sredstva iz crkvene blagajne koristila propisno, biskup je predložio da blagajna treba imati tri ključa, od kojih bi jedan držao mjesni časnik, drugi župnik, a treći skrbnik crkve. Pri tome bi se sredstva mogla koristiti samo za svakodnevne crkvene potrebe; sve izvanredne troškove prethodno bi župnik trebao javiti biskupu, a mjesni časnik Brodskoj pukovnji. U istom je dopisu biskup detaljno odgovorio i na ranije spomenutu promemoriju, odgovarajući posebno na svaku od njenih devet točaka, koje se općenito odnose na navodne zloupotrebe župnika protiv propisanog reda štolarine. Biskup ne propušta naglasiti kako u pritužbi nije ukazano na pojedinačne prekršitelje. Također upozorava kako bi praksa kojom bi časnici sprečavali da se župnicima daje honorar za misu bez njihova prethodnog dopuštenja bila novina kako u odredbama vojnih vlasti tako i općenito u „cijeloj katoličkoj vjeri“. Čini se da biskup Krtica glavni razlog nedoumica vezanih uz pridržavanje propisâ koji se odnose na štolarinu vidi u vlastitom odustajanju od davanja uputa župnicima, opravdavajući to činjenicom da novije upute vojnih vlasti nisu u potpunosti usuglašene s onima koje su izrađene na sastanku u Đakovu 1765. godine, a koje je potvrdilo Visoko ratno vijeće 1769. godine. Biskup smatra da Visoko ratno vijeće novi štolarinski propis sigurno nije namijenilo području njegove jurisdikcije, nego onim dijelovima Vojne krajine na koje se odluka iz 1765. godine ne odnosi.²¹

Suradnja župnikâ i svjetovnih vlasti u provedbi vjerske kontrole nije bila ograničena na vojnokrajiško područje pa su vizitatori upućivali župnike i na suradnju s civilnim vlastima, odnosno vlastelinstvima koja su u pravilu imala patronat, a u skladu s crkvenim i vlastelinskim nadležnostima. Tako vizitator 1735. godine bilježi da je vladanje vjernika u Bogdanovcima, podružnici vukovarske župe, dobro, „...a ako netko zabludi, kažnjava ga vlastelinstvo.“ Valpovačkom župniku vizitator je 1738. godine savjetovao da u svim

²⁰ Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Brodsko područje (1730. – 1833.)*, IX, Osijek 2010, 709.

²¹ Isto, 707-721.

²² Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*, 411; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje*, 17, 19, 23.

slučajevima u kojima se požalio na nemarno pohađanje bogoslužja, nepoštovanje blagdana na propisan način i druge prekršaje „...prekršitelje najprije treba duhovno kazniti, a tvrdokorne prijaviti vlastelinskom službeniku.“²² I župnici u južnoj Baranji u discipliniranju vjernikâ mogli su se osloniti i na vlastelinsku upravu. O tome govore pojedini primjeri zabilježeni tijekom vizitacija, kao kada je Beljsko vlastelinstvo, prema podacima iz 1738. godine, više puta tamnicom kažnjavalo psovača Matiju Kovača iz Draža, „no nije nikad došao pravoj pameti“ te se od vlastelinstva u nekoliko navrata bilo zahtijevalo da ga se makne iz sela. Godine 1757. vizitator je, govoreći o prekršajima vjernikâ, uputio župnika da primijećene zlouporabe ili nedjela treba popisati i predati upravitelju vlastelinstva, koje je obećalo pomoć, kako bi se prekršitelji javno kaznili za opomenu drugima. Tijekom vizitacije 1782. utvrđeno je da vjernici u Dardi godišnja davanja obavljaju nemarno te se župnika uputilo da ih najprije na lijep način opomene, a ako se i tada ogluše, neka se za pomoć obrati Dardanskom vlastelinstvu, kako bi ih se prisililo na izvršenje obveze.²³

Iako u analiziranim kanonskim vizitacijama nema podataka koji neposredno svjedoče o nezadovoljstvu crkvenih vlasti zbog sužavanja nadležnosti u kontekstu zadiranja vojnih vlasti (ili svjetovnih vlasti općenito) u crkveno i vjersko područje, ne znači da nezadovoljstva i pritužbi nije bilo, na što posebno upozorava Srakić: „Župski arhivi u Granici puni su molbi, žalbi, tužbi, prosvjeda upravljenih kompanijskim crkvenim općinama, ...“²⁴ Navedeno upućuje na složen odnos crkvenih vlasti prema vojnicima koji obilježavaju napetost i suradnja, a što se može pratiti već od vremena osvajanja istočne Slavonije i Srijema od strane carske vojske i prvih godina (re)organizacije crkvenih struktura na novooslobođenim područjima. Tako se bosanski i đakovački biskup Nikola Olovčić (1669. – 1701.) i prije sklapanja Karlovačkog mira (1699.) te formiranja Vojne krajine u Slavoniji (1702.) obratio vojnim vlastima za pomoć njegovim župnicima, koji će u Slavoniji prikupljati desetinu, a u trećoj točki sinode, koju je održao 1690. godine u Đakovu, iskazano je očekivanje pomoći carske vojske u obuzdavanju „shizmatikâ“, koji su optuženi za brojna nedjela protiv katoličke vjere.²⁵ S druge strane, njegov nasljednik, biskup Petar Bakić (1716. – 1749.), borio se s komorskim, ali i vojnim vlastima radi ostvarenja svojih vlastelinskih prava na Đakovačko vlastelinstvo, o čemu svjedoči niz pritužbi i molbi upućenih višim državnim vlastima, Ugarskoj dvorskoj komori i samome caru, u kojima se žali, među ostalim, i na vojsku i vojne vlasti u Osijeku.²⁶

Nadzor tijekom vizitacija nad kultom, bogoslužjem i samim župnicima ne pokazuje specifičnosti koje bi se odnosile isključivo na vojnokrajiški dio Pečuške biskupije. Pritužbi koje su upućivali vjernici na ponašanje župnika gotovo da i nema u zapisima vizitacija, neovisno o tome radi li se o civilnom ili vojnom dijelu, a one rijetke zabilježene uglavnom

²³ Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Baranja*, 29, 37, 69, 161; Josip Brüstle, *Povijest katoličkih župa u istočnom dijelu Hrvatske do 1880. godine*, Osijek 1994, 80, 82; Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću: iz zapisa kanonskih vizitacija*, Beli Manastir 2009, 65.

²⁴ Srakić, „Katolička crkva u Vojnoj krajini“, 59.

²⁵ Radoslav Lopašić, „Slavonski spomenici za XVII. vjek. Pisma iz Slavonije u XVII. vijeku (1633.-1709.)“, *Starine JAZU*, XXX, 1902, 81-83; Andrija Lukinović, „Zaključci biskupijske sinode u Đakovu 1690.“, *Croatia Christiana Periodica*, 26, 1990, 85; Božić Bogović, *Bosanska ili Đakovačka i Srijemska biskupija*, 172, 257.

²⁶ Nadbiskupijski arhiv Đakovo, fond Bakić, kutija Bakić, Zbirka korespondencije biskupa 1716. – 1749.; Božić Bogović, *Bosanska ili Đakovačka i Srijemska biskupija*, 130-131, 200; Srakić, „Petar Bakić – biskup i vlastelin (1716. – 1749.)“, *Diakovensia*, 25/2, 2017, 205-206.

se fokusiraju na prigovore vezane uz davanja koja župnik zahtijeva od svojih župljana (primjerice, 1745. godine u Adaševcima ili 1738. godine u Bošnjacima).²⁷ Pri tome na temelju samih kanonskih vizitacija nije moguće zaključiti do koje je mjere na djelu vjerski konformizam župljana, nemarnost ili nevoljkost vizitatora da zabilježi propuste župnika ili, pak, savjesno obavljanje župničke službe. Također, vizitatori ni u vojnom ni u civilnom dijelu svoje biskupije nisu zabilježili veće prekršaje koje bi župnici činili u vezi s brigom o svetim predmetima kulta i sakralnim objektima ili uz obvezu redovitog držanja mise. Tako se, primjerice, pojedine župnike upozorilo da moraju misu držati i blagdanima, a ne samo nedjeljama (Bošnjaci 1755. godine), da trebaju održavati kateheze (Drenovci 1745. godine) ili da se na crkvu mora postaviti brava (Otok 1745. godine).²⁸ No, vrlo slična i jednako rijetka upozorenja bila su izrečena i župnicima u civilnom dijelu biskupije. Tako su, primjerice, i župnici u Vukovaru, ali i oni u svim župama miholjačkog i valpovačkog kraja 1754. godine bili upozoreni da misu moraju držati i blagdanima, a ne samo nedjeljama, dok je župnik u Petrijevcima iste godine upozoren da konje ne smije kupovati crkvenim novcima, nego vlastitim sredstvima.²⁹

Vizitacije vojnokrajškog dijela Pečuške biskupije u dijelu koji se odnosi na vjersku praksu, pučku pobožnost i ponašanje vjernika također ne pokazuju značajne razlike u odnosu na civilno područje. Moral koji bi bio karakterističan za Vojnu krajinu, a koji bi proizlazio iz specifične organizacije i obilježja vojničkog života (među ostalim, i zbog češće duže odsutnosti krajišnjâ od kuće zbog vojnih obveza) vizitatori ili nisu prepoznali tijekom obilaska svojih vojnokrajških župa ili ga nisu zabilježili. Srakić upozorava na dokumente crkvene i vojne provenijencije iz prve polovine 19. stojeća u kojima se ocrtava (ne)moral koji bi, navodno, bio karakterističan za stanovnike obaju spolova u Vojnoj krajini, dok Buczynski ističe da je Dvorsko ratno vijeće 1798. godine izrazilo svoje nezadovoljstvo upravo zbog „...potkopavanja ćudorednosti i ravnodušnosti prema vjeri među krajišnjicima, ...“³⁰ Župnici su tijekom vizitacija vojnokrajškog područja Pečuške biskupije većinom izrazili da su uglavnom zadovoljni vladanjem svojih župljana, iako je zabilježeno da bi vjernici u pojedinim mjestima mogli biti revniji u pohađanju crkve. Ipak, većih prijestupa nije bilo, uskrsoj su ispovijedi mahom svi pristupili, poštovali su propisane blagdane, na ukinute su blagdane radili, nije bilo javnih grešnika, osim pokojeg priležnika te sporadično zabilježenih zloupotreba. Tako se vjernike u Nijemcima 1738. godine upozorilo da ne smiju obavljati poljske radove nedjeljama i blagdanima, stanovnike gotovo svih župa 1755. godine upozorilo se da ne smiju sami pokapati djecu, a vjernike u Cerni i Nijemcima da ne smiju uskraćivati propisana davanja župniku. Međutim, vrlo slične podatke, s manjim varijacijama, vizitacije bilježe i za vjernike u cijelom civilnom području, i to ne samo u susjednim srijemskim biskupijama nego i u onima u miholjačkom i valpovačkom te južnobaranjskom području Pečuške biskupije. Tijekom vizitacije 1754. godine, kada su pohođene župe u civilnom dijelu Pečuške biskupije u Srijemu te one u miholjačkom i valpovačkom području, kao i tijekom vizitacije 1755. godine, kada su pohođene voj-

²⁷ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*, 435, 439, 457, 525.

²⁸ Isto, 451, 463, 591.

²⁹ Isto, 509; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje*, 59, 79, 87, 95, 99.

³⁰ Srakić, „Katolička crkva u Vojnoj krajini“, 56-57; Buczynski, „Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini“, 74.

nokrajške župe u Pečuškoj biskupiji, zabilježene su iste zloupotrebe ženidbenih običaja neprimjerene sakramentu vjenčanja te nepropisno ustezanje od poslova četvrtkom od Velikog petka do blagdana sv. Jakoba, odnosno do žetve, radi osiguravanja protiv tuče, za što se očekivalo da će se kao praznovjerje iskorijeniti. Jedini je zapis koji vojnokrajšku službu dovodi neposredno u vezu s poštovanjem vjerskih obveza zabilježen 1738. godine, a odnosi se na vjernike u Adaševcima, podružnici Male Vašice, na koje se župnik požalio zbog nemarnosti u pohađanju crkve, za što su se opravdavali stalnim stražama na području Vojne krajine.³¹

4. Zaključak

Pitanje vjerske kontrole na području Vojne krajine u 18. stoljeću višestruko je istraživački zanimljivo, posebno ako se u obzir uzme kontekst odnosa habsburške državne vlasti prema Katoličkoj crkvi u razdoblju tzv. prosvijećenog apsolutizma, patronatsko pravo vojnih vlasti i vojnički režim u Vojnoj krajini, položaj svećenikâ u dvostrukoj ulozi državnih i vjerskih službenika, zahtjevi za poslušnošću i primjerenim oblicima ponašanja u okviru vojne hijerarhije i vjerskih normi. U radu su spomenuta pitanja razmotrena u kontekstu analize kanonskih vizitacija kao izvora za proučavanje elemenata vjerske kontrole u vojnokrajškim župama Pečuške biskupije u 18. stoljeću te su utvrđeni sadržaji zapisa kanonskih vizitacija relevantni za navedeno istraživačko pitanje. Analiza je pokazala da su kanonske vizitacije općenito vrijedan izvor za proučavanje vjerske povijesti, pa tako i na području Vojne krajine, i da u određenoj mjeri mogu poslužiti za razumijevanje nekih oblika složenih odnosa između vojnih i crkvenih vlasti te župnika i njihove pastve u vojnokrajškom kontekstu. Ipak, u zapisima kanonskih vizitacija Pečuške biskupije za područje Vojne krajine razmjerno je malo činjenica koje se neposredno odnose na ova pitanja. Nadalje, nije utvrđena bitna razlika u odnosu crkvenih i svjetovnih vlasti u civilnom i vojnom dijelu biskupije, što navodi na zaključak da u odnosu svjetovnih vlasti prema vjerskim zajednicama kao jedan od ključnih čimbenika u obzir treba uzeti obilježja prosvjetiteljstva, koje općenito ulogu države širi na područja djelovanja koja su donedavno bila isključivo crkveno-vjerska. Iako iz zapisa kanonskih vizitacija proizlazi velika sličnost u odnosu crkvenih vlasti prema patronima (bilo da je riječ o vlastelinstvima u civilnom dijelu ili vojnim vlastima u Vojnoj krajini), time se, naravno, ne umanjuju dosadašnje historiografske spoznaje koje ukazuju na odnose karakteristične za vojnokrajško područje. Jednako tako, ako se u analiziranim zapisima vizitatorâ ne nalaze neposredne otvorene pritužbe na vojnu vlast, nikako se ne može zaključiti da nezadovoljstva klera nije bilo, na što upućuju ne samo ranija istraživanja nego i određena napetost koja se ipak može iščitati između redaka pojedinih zapisa u kanonskim vizitacijama. Ako su se stanovnici vojnokrajških župa razlikovali od svojih susjeda u civilnom području u svojoj pobožnosti ili kršćanskom moralu, to se ne vidi u zapisima kanonskih vizitacija koje, također, ne ukazuju na zloglasni krajški (ne)moral, na koji upućuju neki drugi povijesni izvori i istraživanja, a isto se može reći i za župnike koji, prema zapisima kanonskih vizitacija, ne pokazuju

³¹ Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije. Valpovačko-miholjačko područje*, 63, 65, 81, 83, 89, 91, 97; Isti (ur.), *Kanonske vizitacije. Srijem*, 417, 439, 513, 519, 525, 527, 531, 539, 545, 551, 557, 559, 563, 565, 571, 573, 579, 581, 585, 593, 599, 601, 607, 615, 617, 629.

bitne razlike u obavljanju svoje dušobrižničke službe u civilnim i vojnokrajiškim župama. Stoga se može zaključiti da kanonske vizitacije mogu poslužiti kao izvor za proučavanje nekih elemenata vjerske kontrole, ali za cjelovitiji i sustavniji pristup ovoj temi nužno je u istraživanje uključiti i druge povijesne izvore, što proizlazi i iz samih ograničenja kanonskih vizitacija kao povijesnih izvora. Naime, kanonske vizitacije po opsegu i formi nisu ujednačene, odnosno opća je karakteristika da su stariji zapisi šturiji, s manje detalja u odgovorima te da obuhvaćaju ograničeniji raspon pitanja, dok su oni od druge polovine 18. stoljeća brojnim pitanjima bitno detaljnije ispitali različite oblike vjerskog života vizitiranog područja. Međutim, koliko god detaljni bili, zapisi kanonskih vizitacija ipak predstavljaju odgovore na neku vrstu standardiziranog upitnika, koji se vodio prema nizu pitanja, što ih u određenoj mjeri sadržajno ograničava na one teme koje su zanimale vizitatore te na one podatke koje su biskupi tijekom svojih pohoda uspjeli prikupiti.